

УДК 341.645

ВИЗНАЧЕННЯ РОЗУМНИХ СТРОКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В КОНТЕКСТІ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Кучинська О.П., д. ю. н.,
професор кафедри правосуддя
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Рибак О.О., магістрант
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена визначенню категорії «розумні строки» й основних понять, що характеризують цей термін, на основі аналізу рішень Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: розумні строки, Європейський суд з прав людини, початковий і кінцевий етапи, кримінальне обвинувачення, критерії.

Статья посвящена определению категории «разумные сроки» и основных понятий, характеризующих данный термин, на основе анализа решений Европейского суда по правам человека.

Ключевые слова: разумные сроки, Европейский суд по правам человека, начальный и конечный этапы, уголовное обвинение, критерии.

Kuchinska O.P., Rybak O.O. DEFINING OF REASONABLE TIME IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE CONTEXT OF JUDGEMENT OF EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

The article is devoted to the definition of “reasonable time” and the basic concepts characterizing this notion based on the analysis of decisions of the European Court of Human Rights.

Key words: reasonable time, the European Court of Human Rights, initial and final stages, criminal prosecution, criteria.

Постановка проблеми. Для України як держави, законодавство якої продовжує змінюватися та розвиватися, досить актуальним є практика врегулювання окремих питань Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд). Це стосується й питань щодо кримінального процесуального законодавства й, зокрема, вирішення спорів, пов'язаних із розумними строками.

Закріплення у нормах Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) вимоги стосовно необхідності дотримання принципу розумних строків, під якими розуміють строки, об'єктивно необхідні для вчинення процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень, є надзвичайно прогресивним і таким, що наближає українське законодавство до європейських стандартів.

Варто, однак, зауважити, що ст. 28 КПК України, яка регулює питання розумних строків у кримінальному провадженні, є такою, що лише в загальних рисах визначає цю засаду. Саме для уникнення виникнення спорів, що можуть виникати під час застосування цієї норми, та конкретизації її положень необхідно звертатись до практики ЄСПЛ, який у своїх рішеннях дає відповіді на певні суперечливі питання.

Ступінь розробленості проблеми. Вимога швидкості в кримінальному судочинстві була предметом дослідження багатьох учених-процесуалістів, зокрема С.П. Бекешко, В.І. Власова, О.А. Гончаренка, А.П. Гуляєва, О.П. Кучинської, О.М. Ларіна, Н.В. Неледві, М.С. Строговича, С.Б. Фоміна, М.О. Чельцова та інших науковців.

Крім того, різні аспекти діяльності Суду аналізувало багато вчених, а саме: О.А. Банчук, М.В. Буроменський, В.Г. Буткевич, В.Н. Денисов, Л.М. Липачова, А.С. Мацко, В.В. Міцик, В.І. Муравйов, І.С. Піляєв, П.М. Рабінович, Д.М. Супрун, Е.Л. Трегубов, Т.І. Фулей, С.В. Шевчук, Г.Ю. Юдківська, В.Д. Юрчишин, О.Г. Яновська та ін. Зазначені науковці зробили суттєвий внесок у дослідження вказаної

проблеми. Водночас питанню сутності права на розумний строк розгляду справи а практиці ЄСПЛ у науковій літературі приділено недостатньо уваги, що зумовлює актуальність наукового дослідження.

Мета статті зумовлена тим, що закріплення розумності строків як однієї із засад кримінального провадження потребує подальшого її вивчення в контексті рішень Суду з метою напрацювання та нормативного закріплення механізмів, що будуть гарантіями реалізації цього принципу.

Виклад основного матеріалу. Передусім, на нашу думку, достатньо актуальним є питання про співвідношення в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) оцінних понять, які встановлюють строки здійснення тих чи інших процесуальних дій і прийняття рішень. Так, ст. 5 Конвенції передбачає наявність трьох термінів, які стосуються строку виконання певних дій, – «негайно», «без зволікань», «упродовж розумного строку». Співвідношення цих термінів відображене у справі «Броуган і інші проти Сполученого Королівства», де Суд указує, що часовий проміжок, який розуміється під терміном «негайно», є більш коротким, ніж часовий проміжок, що визначається термінами «без зволікань», «упродовж розумного строку». Значення цих термінів залежно від контексту, у якому вони застосовані, є різним [1, с. 39].

Так, термін «негайно» розглядається в контексті строку інформування особи «про підстави арешту» і строку доставляння її до судді (ч. 4. 2 і 3 Конвенції). У справах «Мюррей проти Сполученого королівства» [2], «Дікме проти Туреччини» [3] Суд виробляє позицію щодо терміна «негайно» в контексті повідомлення особи про підстави її арешту. При цьому до уваги береться не стільки часовий проміжок, скільки фактичні обставини справи, які його зумовили. Так, в останній справі з огляду на те, що заявник протягом допиту не відповідав на запитання й

не називав себе, про мотиви його затримання було повідомлено в період приблизно 12 годин із моменту затримання, що визнано Судом прийнятним у контексті «негайності» з огляду на те, що «заявник якоюсь мірою сприяв продовженню відповідного періоду». Тлумачення терміна «негайно» в контексті доставляння до судді здійснюється Судом з огляду на необхідність забезпечення захисту особи від свавілля влади, тому зволікання протягом кожної години має бути доведене суттєвими обставинами.

Термін «без зволікань», на думку вчених, не містить у собі конкретного часового проміжку. Він указує лише на те, що судові засідання, які мають предметом розгляд позбавлення особи свободи як запобіжного заходу, мають пріоритет перед іншими судовими засіданнями. Отже, будь-яке відкладення такого засідання суддею має бути належно обґрунтоване.

Щодо розумних строків, то в ч. 1 ст. 6 Конвенції зазначено: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упорядкованим розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону», тобто ця стаття гарантує швидкий захист судом порушених прав особи, оскільки будь-яке зволікання може негативно позначитися на правах, що підлягають захисту. Суд заявив, що метою цієї гарантії є захист «усіх сторін у судовому процесі від надмірного затягування судової процедури». Більше того, зазначена гарантія «підкреслює важливість того, щоб правосуддя здійснювалося без затримувальних, що можуть підірвати його ефективність і довіру до нього» [4, с. 8].

Отже, Конвенція вважає грубим порушенням прав людини занадто тривале кримінальне провадження.

Передусім варто наголосити, що аналіз розглядуваного питання не можна прив'язувати до конкретних часових відстаней, ураховуючи, що Суд наголосує на індивідуальних характеристиках кожної справи. У низці своїх рішень Суд підкреслює, що його прецедентне право базується на фундаментальному принципі розумності тривалості провадження, що потребує аналізу «конкретних обставин справи», які вимагають «глобальної оцінки» [5]. Проте в практиці Суду чітко вбачається конкретизація початкового та кінцевого етапів.

Насамперед варто з'ясувати, що потрібно вважати початком відліку строку під час визначення його розумності. Так, у справі «Меріт проти України» Суд надав такі твердження: «У кримінальних справах «розумний строк», передбачений статтею 6 Конвенції, починається з того часу, коли особі було пред'явлено обвинувачення; це може статись як до моменту розгляду справи в суді, так і з дня арешту, дня, коли відповідна особа була офіційно повідомлена, що проти неї висунуто обвинувачення у справі, або з дня, коли було розпочато досудове слідство» [6]. Подібну точку зору Суд висловив у рішенні «Девеєр проти Бельгії», де вказано: «У сфері кримінального права «розумний строк» відповідає до статті 6 п. 1 «в разі потреби починається в той день, коли особі пред'явлено обвинувачення». «Розумний строк» може за певних обставин розпочинатись й раніше за передання справи на розгляд до компетентного суду. У судових рішеннях у справах Вемхофа і Неймастера від 27 червня 1968 р., а потім у судовому рішенні у справі Рінгейзена від 16 липня 1971 р. точкою відліку, відповідно, були

день арешту, дата, коли особі було офіційно повідомлено, що кримінальне переслідування можливо, а також день відкриття попереднього слідства» [7]. Із таких тверджень Суду можна зробити висновки про те, що ним виділяються кілька обставин, із якими можна пов'язати початок перебігу розумного строку кримінального провадження:

1) коли особу «обвинувачено» в автономному, матеріальному розумінні цього терміна, з порушенням кримінальної справи проти заявників (такий висновок Суд робить у низці справ, а саме: справи «Антоненков та інші проти України» (п. 40 указує, що в цій справі період, який має бути взятий до уваги, почався з порушення кримінальної справи проти заявників) [8], «Девеєр проти Бельгії», «Екле проти Німеччини» (це питання вирішене в п. 73 рішення, де вказується, що «у кримінальних справах «розумний строк», про який ідеться в статті 6 п. 1, починає текти з моменту, коли особі «пред'явлено обвинувачення») [9] тощо);

2) особу було затримано та взято під варту (справи «Білий проти України» (у п. 100 рішення Суд зазначає, що «відповідний строк розпочався ..., коли заявника було затримано») [10], «Меріт проти України», «Девеєр проти Бельгії», «Екле проти Німеччини», «Рохліна проти Росії» (період, який Суд вважає за необхідне взяти до уваги в цій справі розпочався, коли заявник була поміщена під варту – п. 82) [11], «Ковальова проти Росії» (п. 93 рішення встановлено, що «у цій справі період, який підлягає розгляду, починається з дати затримання заявниці») [12] тощо);

3) початок досудового розслідування (справи «Девеєр проти Бельгії», «Екле проти Німеччини», «Колчінаєв проти Росії», «Меріт проти України» тощо).

Варто розглянути розуміння Судом поняття «кримінальне обвинувачення» як таке, що є обов'язковою умовою для відрядження моменту початку перебігу розумного строку кримінального провадження.

У цьому контексті важливим є те, що поняття «обвинувачення» в практиці Суду не є тотожним поняттю «обвинувачення» з погляду національного кримінального процесуального закону.

Так, у справі «Салов проти України» ЄСПЛ зазначає, що поняття «обвинувачення» має «автономне» значення; воно повинно розумітись в сенсі Конвенції, а не лише в контексті його значення в національному праві. Отже, воно може визначатись як «офіційне повідомлення особи компетентним органом державної влади, в якому стверджується, що особа вчинила кримінальний злочин», визначення, яке також відповідає поняттю «настання важливих наслідків для стану підозрюваного» (п. 65) [13].

У вищезгаданій справі «Меріт проти України» Суд зазначив: «Обвинувачення» відповідно до положень ст. 6 §1 може бути визначено як «офіційне повідомлення, надане особі уповноваженими представниками влади, в підтвердження того, що вона вчинила злочин», визначення, яке також відповідає критерію, що «ситуація (підозрюваного) суттєво погіршилась» (п. 70) [6].

У рішенні Суду по справі «Девеєр проти Бельгії» вказано, що «кримінальне обвинувачення» має автономне значення, тобто має розумітись в сенсі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» [7].

Науковці М.І. Леоненко та Г.І. Блохін, до думки яких ми приєднуємось, вважають, що

такий підхід необхідний для максимальної уніфікації праворозуміння поняття «кримінальне обвинувачення» серед країн-учасниць Конвенції. Конвенція дозволяє державам визначати як кримінальне правопорушення діяння, яке посягає на права, що захищаються, проводити розмежування між кримінальними та іншими правопорушеннями. Також держави можуть декриміналізувати деякі правопорушення як з урахуванням інтересів особи, так і у зв'язку з необхідністю належного здійснення правосуддя, наприклад, для розвантаження судів від розгляду деяких незначних проступків. Але в цьому питанні необхідно дотримуватись певних умов, щоб не маскувати кримінальні правопорушення під інші, з метою виключення їх зі сфери дії ст. 6 Конвенції [14, с. 327].

ЄСПЛ у своєму рішенні «Енгель та інші проти Нідерландів» [15] звертає увагу на три критерії для визначення обвинувачення кримінальним, які об'єднуються в поняття «тест Енгеля», а саме:

1) формальна кваліфікація протиправного діяння в національному праві. ЄСПЛ досліджує, чи підпадає окреме протиправне діяння під ознаки кримінального правопорушення відповідно до національних норм кримінального права. Але водночас Суд указує, що цей критерій є «не більше ніж відправною точкою. Отримані таким чином дані мають тільки формальну і відносну цінність і повинні бути вивчені в світлі спільного знаменника, виведеного з законодавств різних держав-учасниць»;

2) характер правопорушення. Цей критерій виявляє «саму природу правопорушення». До нього можна зарахувати ступінь порушення норми, кількість осіб, яким завдано шкоду вчиненим обвинуваченим правопорушенням, тощо;

3) характер і ступінь тяжкості покарання за правопорушення. У своїй практиці Суд дотримується позиції, що покарання у вигляді позбавлення волі є такими, що належать до «кримінальної сфери», за винятком тих покарань, які за своїм характером, тривалістю або способом виконання не можуть уважатися такими, що завдають відчутної шкоди. Така думка Суду зумовлюється дією принципу верховенства права в суспільстві, яким особливе значення надається повазі людини, її правам і свободам, зокрема фізичній свободі особистості.

О.М. Толочко зазначає, що наведені вище три критерії для визначення обвинувачення кримінальним є альтернативними [16, с. 58]. Ця думка є дещо суперечливою, зважаючи на практику Суду. Адже, відповідно до рішення в справі «Лутц проти Німеччини», альтернативними визнаються тільки другий і третій критерії, а перший, як зазначалося вище, не має вирішального значення.

Суд вважає, що ці критерії є альтернативними, а не кумулятивними, але, оскільки ступінь суспільної небезпеки діяння не завжди є вирішальним (другий критерій) і в деяких випадках лише за одним критерієм неможливо однозначно вирішити питання кримінального характеру обвинувачення, Суд ці критерії може оцінювати системно, застосовуючи їх кумулятивний характер.

Отже, узагальнюючи позиції, наведені у вищезазначених рішеннях Суду, «кримінальне обвинувачення» може бути визначене як «офіційне повідомлення особи компетентним органом державної влади, у якому стверджується, що

особа вчинила кримінальний злочин». Визначення, яке також відповідає поняттю «настання важливих наслідків для стану підозрюваного» або «суттєве погіршення стану підозрюваного».

Стосовно моменту, який вважається кінцевим під час визначення розумності строків, то тут Суд уточнює, що період часу, який береться до уваги під час визначення швидкості здійснення кримінального провадження, продовжується принаймні до винесення вироку про виправдання або засудження, нехай навіть воно приймається в межах апеляційного або касаційного оскарження (справа «Вемхофф проти Німеччини») [17]. Доповнюючи вищезазначену тезу, Суд також зазначає: «Якщо спосіб, за допомогою якого стаття 6 повинна застосовуватися до апеляційного і касаційного провадження, залежить від особливостей цих судочинств, не викликає жодного сумніву, що останні увійдуть у сферу застосування статті 6. Таким чином, вони повинні враховуватися при визначенні того, чи була загальна тривалість судового розгляду розумною» (справа «Кудла проти Польщі») [18].

Отже, аналізуючи практику Суду, варто зауважити, що в контексті визначення розумності строків кримінального провадження до уваги береться розгляд справ у судах першої, апеляційної та касаційної інстанцій. При цьому розгляд справ у конституційних судах не враховується (див. п. п. 47–48 рішення у справі «Бухгольц проти Німеччини») [19, с. 127].

Варто наголосити, що помилково було б вважати, що положення ст. 6 Конвенції встановлюють процесуальні гарантії сторін на доступ до правосуддя лише в межах судового процесу, оминаючи при цьому питання виконання рішень суду. Реалізація судового рішення є обов'язковою складовою принципу верховенства права, якого держави-учасниці Конвенції погодилися дотримуватися, ратифікувавши Конвенцію. Можна було б акцентувати увагу на ілюзорності права на доступ до правосуддя в разі, якщо б національне законодавство країн-учасниць допускало б невиконання судових рішень, що набрали законної сили.

Отже, кінцевим етапом розгляду та вирішення справи по суті є не ухвалення вироку, а саме його виконання, на чому акцентує свою увагу Суд, указуючи в низці своїх рішень на те, що «виконання будь-якого судового рішення є невід'ємною стадією процесу правосуддя, а тому повинно відповідати вимогам, вміщеним у ст. 6 Конвенції».

Висновки. Підводячи підсумок, варто зазначити, що «розумний строк» є досить складним, оцінним поняттям, якому ЄСПЛ не надає чітких меж. У кожній конкретній справі Суд застосовує індивідуальний підхід до наявності порушення, використовуючи при цьому власні позиції щодо визначення проміжків тривалості судочинства, наявності кримінального обвинувачення, а також чинників, які, на думку Суду, мають враховуватися під час визначення можливості вважати певне провадження відповідним критерію «розумний строк».

Україна як держава, що розвивається в напрямі впровадження та забезпечення дотримання європейських стандартів, повинна враховувати надані ЄСПЛ зауваження і уживати всіх необхідних заходів для забезпечення процесуальних прав громадян під час кримінального провадження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бутенко С.Ю. Кримінально-процесуальні строки в контексті практики Європейського суду з прав людини / С.Ю. Бутенко // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 49–54.
2. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мюррей проти Сполученого королівства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://european-court.eu/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/myurrej-protiv-soedinenenogo-korolevstva-postanovlenie-evropejskogo-suda/>.
3. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Дікме проти Туреччини» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=272>.
4. Разік В. Відповідність законодавства України статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод / В. Разік, О. Сорочкін, А. Бурий // Рапорт з моніторингу. – Львів, 2003. – 156 с.
5. Категорія «розумний строк судового розгляду» у практиці Європейського суду з прав людини // Вісник адвокатури. – 2009. – № 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dmytro-yagunov.at.ua/news/rozumnij_strok_sudovogo_rozglyadu/2010-03-02-123.
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Меріт проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_110.
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Девеєр проти Бельгії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://precedent.in.ua/index.php?id=1362422236>.
8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Антоненков та інші проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/980_424.
9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Екле проти Німеччини» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://european-court.eu/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/ekle-protiv-federativnoj-respubliki-germanii-postanovlenie-evropejskogo-suda/>.
10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Білий проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_879.
11. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Рохліна проти Росії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://european-court.eu/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/roxlina-protiv-rossii-postanovlenie-evropejskogo-suda/>.
12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ковальова проти Росії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://european-court.eu/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/kovaleva-i-drugie-protiv-rossii-reshenie-evropejskogo-suda/>.
13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Салов проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/980_428.
14. Леоненко М.І. Початковий момент перебігу розумного строку кримінального провадження / М.І. Леоненко, Г.І. Блохін // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2013. – Т. 26 (65). – № 2-1. – Ч. 2. – С. 325–333.
15. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Енгель та інші проти Нідерландів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2825.html.
16. Толочко О. Роль рішень Європейського суду з прав людини в механізмі кримінального процесуального регулювання / О. Толочко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 1. – С. 56–61.
17. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Вемхофф проти Німеччини» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bazakonov.ru/doc/?ID=1062506>.
18. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Кудла проти Польщі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=327>.
19. Гончаренко О.А. «Розумний строк» розгляду справи у практиці Європейського суду з прав людини / О.А. Гончаренко // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 126–131.

УДК 343.14+343.135

ПОВНОВАЖЕННЯ ПРОКУРОРА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Рогатинська Н.З., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Тернопільський національний економічний університет

У статті розглянуто повноваження прокурора за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. Здійснюється аналіз чинного кримінального процесуального законодавства з приводу ключових аспектів діяльності прокурора в конкретному кримінальному провадженні. Проаналізовано владно-розпорядчі повноваження, які забезпечують здійснення ним процесуального керівництва під час проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: прокурор, процесуальне керівництво, нагляд прокурора.

В статье рассмотрены полномочия прокурора по новому Уголовному процессуальному кодексу Украины. Осуществляется анализ действующего уголовного процессуального законодательства по поводу ключевых аспектов деятельности прокурора в конкретном уголовном производстве. Проанализированы властно-распорядительные полномочия, которые обеспечивают осуществление им процессуального руководства при проведении следственных (розыскных) и негласных следственных (розыскных) действий.

Ключевые слова: прокурор, процессуальное руководство, надзор прокурора.

Rogatynska N.Z. THE PROSECUTOR'S POWERS IN A CRIMINAL PROCEEDING

The article deals with the prosecutor's powers under the new Criminal Procedural Code of Ukraine. It is analysed the current criminal procedural legislation of key aspects of the prosecutor's action in the criminal proceeding. The changes that occurred in criminal procedural law have significantly changed the understanding of the prosecutor's purpose and activities in criminal proceedings. Therefore, it is actually to develop new approaches of understanding some issues of the prosecutor's legal status in criminal proceedings.

Key words: prosecutor; prosecutor's procedural guidance, prosecutor's supervision.